

РОЛЬ АРТТЕРАПІЇ В РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ООП

Романенкова О. Ю.

кандидат медичних наук,

доцент кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ORCID ID: 0009-0003-1099-0300

У статті розглядається роль арттерапії в розвитку комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. З огляду на те що комунікація є ключовим фактором соціалізації, емоційного благополуччя й навчальної адаптації, підкреслено важливість пошуку ефективних методів підтримки дітей із мовленнєвими, когнітивними й емоційними порушеннями. Звернуто увагу на відсутність загальноприйнятого визначення терміна «діти з особливими освітніми потребами». Указано на зміщення акцентів у вживанні досліджуваного поняття від наявності відхилень до особливостей кожної окремої дитини. Визначено, що однією з найпоширеніших сфер порушень у дітей з особливими освітніми потребами є комунікативна. Розглянуто особливості комунікативних порушень у дітей з особливими освітніми потребами, зокрема обмеження у вербальній і невербальній взаємодії, складнощі в розпізнаванні й вираженні емоцій, а також недостатній розвиток соціальної взаємодії. Визначено необхідність пошуку ефективних методів розвитку комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами. Розглянуто арттерапію як потужний засіб, який використовує невербальні форми самовираження через творчість, створюючи безпечний простір для подолання комунікативних бар'єрів. Показано, що арттерапія в розвитку комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами дає змогу виражати свої думки, почуття й потреби без необхідності вербалізації, налагоджувати соціальні контакти через спільну творчу діяльність, знижувати тривожність, яка часто блокує комунікацію, розвивати навички чергування, звертання, реагування й ініціювання контактів, тренувати розуміння емоцій та інтенцій інших учасників взаємодії, формувати позитивний досвід соціальної взаємодії в безпечному середовищі. Наголошено, що ключовою перевагою арттерапії в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами є можливість індивідуалізації підходу, що дає змогу ефективно працювати з різними типами порушень. Обговорюються перспективи подальших досліджень, зокрема розроблення стандартизованих методик оцінювання результатів, вивчення поєднання арттерапії з іншими корекційними методами, а також упровадження новітніх технологій у практику арттерапії.

Ключові слова: арттерапія, комунікативні навички, діти з особливими освітніми потребами, комунікація, інклюзивна освіта.

Romanenkova O. Yu. The role of art therapy in the development of communication skills in children with acute care

The article discusses the role of art therapy in the development of communication skills in children with special educational needs in inclusive education. Given that communication is a key factor in socialization, emotional well-being, and academic adaptation, the importance of finding effective methods of supporting children with speech, cognitive, and emotional disorders is emphasized. Attention is drawn to the lack of a generally accepted definition of the term "children with special educational needs". It is pointed out that the emphasis in the use of the studied concept has shifted from the presence of deviations to the characteristics of each individual child. It is determined that one of the most common areas of disorders in children with special educational needs is communication. The features of communicative disorders in children with special educational needs are considered, in particular, limitations in verbal and non-verbal interaction, difficulties in recognizing and expressing emotions, as well as insufficient development of social interaction. The necessity of finding effective methods for developing communication skills in children with special educational needs is determined. Art therapy is considered as a powerful tool that uses non-verbal forms of self-expression through creativity, creating a safe space for overcoming communication barriers. It is shown that art therapy in the development of communication skills in children with special educational needs allows them to express their thoughts, feelings and needs without the need for verbalization, establish social contacts through joint creative activities, reduce anxiety, which often blocks communication, develop skills of turn-taking, addressing, responding and initiating contacts, train understanding of emotions and intentions of other participants in

the interaction, and form a positive experience of social interaction in a safe environment. It is emphasized that the key advantage of art therapy in working with children with special educational needs is the possibility of individualizing the approach, which allows to work effectively with different types of disorders. The article discusses the prospects for further research, including the development of standardized methods for evaluating results, studying the combination of art therapy with other correctional methods, as well as the introduction of the latest technologies in the practice of art therapy.

Key words: art therapy, communication skills, children with special educational needs, communication, inclusive education.

Вступ. У сучасних умовах інклюзивної освіти все більшої уваги набуває проблема розвитку комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП), адже комунікація є основою соціалізації, емоційного благополуччя та пізнавального розвитку, а її обмеження значно ускладнюють адаптацію дитини до освітнього середовища, взаємодію з однолітками й педагогами. Водночас класичні вербальні методики часто виявляються недостатньо ефективними для таких дітей через мовленнєві, когнітивні або емоційні труднощі.

У зв'язку з цим особливої значущості набуває використання арттерапевтичного підходу, який ґрунтується на невербальних засобах вираження і створює безпечний простір для комунікативної активності. Важливо зазначити, що арттерапія не вимагає високого рівня мовної компетенції та дає змогу дітям з ООП вільно передавати власні емоції, наміри й бажання через творчість, зменшуючи бар'єри у взаємодії. Цей підхід стає альтернативним каналом комунікації, який сприяє емоційному розвантаженню та формуванню позитивного соціального досвіду.

Попри зростання інтересу до арттерапії у вітчизняній і зарубіжній науці, її роль саме в розвитку комунікативної сфери дітей з ООП ще недостатньо висвітлена. Водночас на практиці арттерапевтичні техніки вже демонструють високу ефективність у формуванні навичок соціальної взаємодії, емоційного розуміння, ініціювання й підтримання діалогу. Це зумовлює потребу в ґрунтовному науковому осмисленні цього напрямку й узагальненні напрацьованого досвіду.

Таким чином, дослідження ролі арттерапії в розвитку комунікативних навичок у дітей з ООП є не лише актуальним, а й практично орієнтованим, оскільки воно відкриває нові можливості для індивідуалізованого підходу

в інклюзивному навчанні та забезпечення повноцінної участі дитини в соціальному житті.

Методи та методики дослідження. У ході написання публікації використано такі методи, як аналіз і синтез, узагальнення, систематизація основних наукових і практичних розробок психологічної й педагогічної наук у царині розвитку комунікативних навичок у дітей з ООП.

Результати. На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки відсутнє єдине загальновизнане термінологічне тлумачення поняття «діти з особливими освітніми потребами». У низці нормативних актів і наукових публікацій ця категорія дітей трактується як така, що потребує спеціального підходу через фізичні, психічні або інтелектуальні порушення, які ускладнюють або унеможливають навчання в загальноосвітніх закладах.

Останнім часом у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі дедалі частіше вживається поняття «діти з особливими потребами», яке охоплює широкий спектр труднощів – від тяжких форм інвалідності до помірних порушень психофізичного або інтелектуального розвитку.

Такий підхід до визначення зміщує акценти з класифікації за порушеннями чи відхиленнями від норми на розуміння специфічних освітніх потреб дитини. Як зазначає А. Колупаєва, дослідження особливостей розвитку варто починати не від поняття норми, а від самої дитини, її унікального досвіду й індивідуальності [1]. Тобто особливість – це насамперед прояв індивідуальної неповторності, а не дефіцитарності.

Термін «діти з особливими освітніми потребами» передбачає не лише визнання відмінностей у розвитку, а й необхідність створення умов, які б забезпечили доступ до якісної освіти, додаткову підтримку й адап-

тацію навчального середовища для учнів, які з різних причин не можуть опанувати освітній матеріал у традиційній формі.

Однією з найпоширеніших сфер порушень у дітей з ООП є комунікативна. Згідно з дослідженнями, у понад 60% дітей з ООП спостерігаються ті чи інші труднощі в розвитку мовлення, взаємодії та соціального спілкування [6]. Особливо це стосується дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, розладами спектра аутизму, порушеннями слуху чи мовлення.

Порушення комунікативної сфери у дітей з ООП можуть проявлятися у різних формах, а саме:

1. Обмеження у вербальній комунікації. Так, багато дітей з ООП мають затримку мовленнєвого розвитку або повну відсутність мовлення, порушення граматичної будови й лексики. Особливо це виражено в дітей із розладами спектра аутизму (далі – РАС), для яких характерні ехोलалії, порушення інтенційного мовлення та труднощі в ініціюванні діалогу [7].

2. Порушення невербальної комунікації. Діти з ООП часто не використовують жести, міміку або інтонацію в комунікації, що ускладнює взаєморозуміння.

3. Використання стереотипних або ехोलалічних фраз характерне для дітей з розладами спектра аутизму, коли мовлення не виконує комунікативної функції.

4. Складнощі в розпізнаванні й вираженні емоцій. Комунікативні труднощі посилюються низьким рівнем емоційного інтелекту й емпатії. За даними британського клінічного психолога С. Барон-Коена, у дітей з РАС часто спостерігається «дефіцит теорії розуму» – складність у розумінні емоцій і намірів інших [5].

5. Недостатній розвиток соціальної взаємодії. Проблеми в побудові взаємодії (відсутність спільної уваги, ігрових сценаріїв, ініціативності) відзначаються як у дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР), так і при інтелектуальних порушеннях [4].

У контексті вищезазначених порушень особливої актуальності набувають пошуки ефективних методів розвитку комунікативних навичок у дітей з ООП. Одним із перспектив-

них напрямів є арттерапія, яка завдяки своїй гнучкості, невербальній природі й емоційній безпечності створює унікальні умови для стимуляції комунікації в умовах, де традиційні методи часто виявляються недостатньо ефективними.

Арттерапія як один із методів психологічних інтервенцій охоплює сукупність інструментів розвивального, освітнього, виховного та психокорекційного впливу на особистість дитини засобами різних видів мистецтва. В її основі лежить біопсихосоціальний підхід в аспекті визнання творчої активності й придбання різноманітного сенсорного досвіду як головного фактору гармонізації соціальної взаємодії, психокорекції емоційно-особистісного розвитку та ефективності здоров'язбережувального освітнього простору [2, с. 121].

На відміну від більшості корекційних методик, арттерапія використовує «мову» візуальної та пластичної експресії, що особливо актуально в роботі з дітьми з ООП. На переконання А. Павловської, О. Настюк, О. Плахотник, під час роботи з дітьми з ООП головне завдання арттерапії полягає в тому, щоб через символи, образи та метафори, які кодуються на несвідомому рівні психіки, вибрати певну проблему й працювати з нею. Засобами творчої діяльності дитина може виразити своє сприйняття світу і ставлення до нього. Будь-яка творча діяльність має терапевтичну сутність і допомагає зняти напруження та вивільнити нагромаджені емоції. У творчих продуктах виявляється інформація, яка є вираженням глибинних пластів людської душі [3, с. 634].

Отже, арттерапія в розвитку комунікативних навичок у дітей з ООП дає змогу:

- виражати свої думки, почуття й потреби без необхідності вербалізації;
- налагоджувати соціальні контакти через спільну творчу діяльність;
- знижувати тривожність, яка часто блокує комунікацію;
- розвивати навички чергування, звертання, реагування й ініціювання контактів;
- тренувати розуміння емоцій та інтенцій інших учасників взаємодії;
- формувати позитивний досвід соціальної взаємодії в безпечному середовищі.

Крім того, арттерапевтичні методи (зокрема пісочна терапія, лялькотерапія, колажування, драматерапія) сприяють розвитку символічного мислення, яке є основою для формування мовлення й абстрактного розуміння комунікації.

Творча діяльність, яка лежить в основі арттерапевтичної діяльності, створює унікальні умови для природного, ненав'язливого входження дитини в процес соціальної взаємодії. Занурення в художній процес активізує не лише сенсорні й емоційні канали сприймання, а й стимулює внутрішню мотивацію до контакту, що є критично важливим для дітей із комунікативними труднощами.

Однією з важливих переваг арттерапії є можливість індивідуалізації впливу відповідно до типу порушення, емоційного стану та рівня розвитку дитини. Так, у дітей з РАС ефективними виявляються методи, що поєднують візуальні підказки з тактильною стимуляцією (наприклад, робота з глиною, пластиліном або сенсорними матеріалами). Для дітей із затримкою психічного розвитку або інтелектуальними порушеннями дієвими є структуровані колективні заняття з використанням ляльок, масок, сюжетних малюнків, які дають змогу відпрацьовувати сценарії соціального спілкування.

Ключова функція арттерапії в контексті розвитку комунікативних навичок полягає у створенні безпечного простору, де дитина вчиться бути почутою та побаченою навіть без використання слів. Через образ, колір, рух, гру дитина отримує досвід впливу на інше, досвід прийняття й зворотного зв'язку, що поступово формує базові навички міжособистісної взаємодії: ініціацію контакту, реакцію на партнера, спільну увагу, емоційну відповідь.

Таким чином, арттерапія може бути ефективним інструментом у міждисциплінарному супроводі дітей з ООП, особливо в поєднанні з логопедичними, психотерапевтичними та педагогічними впливами. Її гнучкість, ненав'язливість та природна й емоційна насиченість

роблять її доступною та привабливою для дитини, що значно підвищує ефективність формування комунікативної компетентності.

Висновки. Отже, арттерапія, завдяки своїй невербальній природі, гнучкості й можливості індивідуалізації, створює безпечний простір для самовираження дітей, які мають мовленнєві, когнітивні або емоційні труднощі. Вона допомагає знизити рівень тривожності, розвивати емоційний інтелект, стимулювати навички соціальної взаємодії, формувати ініціативу у спілкуванні та розуміння невербальних сигналів. Крім того, арттерапевтичні техніки сприяють розвитку символічного мислення, що є базою для подальшого вдосконалення комунікативних процесів. Важливо також те, що арттерапія відкриває нові можливості для індивідуалізованого підходу в інклюзивній освіті, розширюючи межі традиційних методів розвитку комунікації.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на систематичний аналіз ефективності конкретних арттерапевтичних методик у розвитку різних аспектів комунікації в дітей з різними типами ООП. Варто також розробити стандартизовані інструменти оцінювання прогресу дітей у процесі арттерапії.

Перспективним є вивчення синергетичного впливу арттерапії в поєднанні з іншими корекційними методами з метою формування комплексної моделі підтримки комунікативного розвитку. Також актуальним є дослідження нейрофізіологічних механізмів, які лежать в основі позитивних змін під час арттерапевтичних занять.

З огляду на різноманітність потреб дітей з ООП, подальші розвідки мають передбачати індивідуалізований підхід до вибору арттерапевтичних методів і враховувати культурні, соціальні й вікові особливості аудиторії. Упровадження інноваційних цифрових технологій у арттерапевтичну практику також відкриває нові горизонти для досліджень.

Список використаних джерел

1. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 2. С. 7–18.
2. Мамічева О. В., Березка С. В. Особливості психокорекції дітей з розладами аутистичного спектру засобами арт-терапії. *Науковий часопис*. 2018. Вип. 35 «Спеціальна психологія». С. 120–126.
3. Павловської А., Настюк О., Плахотник О. Роль арт-терапії у створенні сприятливого середовища для творчості та розвитку інклюзивних дітей у хореографії. *Грааль науки*. 2024. № 40. С. 633–638.

4. Сухоцька І. Б. Психологічні особливості комунікативної діяльності дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Габітус*. 2021. Вип. 22. С. 106–110.
5. Baron-Cohen S. Theory of mind and autism. *Special Issues of International Review of Research Mental Retardation*. 2001. № 23. P. 169–184.
6. Beukelman D. R., Light J. C. *Augmentative and Alternative Communication: Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs*. Baltimore, London, Sydney : Paul H. Brookes Publishing Co, 2020. 669 p.
7. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed.)*. American Psychiatric Association, 2013. 992 p.

References

1. Kolupaieva, A. A. (2014). Inkluzivna osvita yak model' sotsial'noho ustroiu [Inclusive education as a model of social structure]. *Osoblyva dytna: navchannia i vykhovannia*, (2), 7–18 [in Ukrainian].
2. Mamicheva, O. V., & Berezka, S. V. (2018). Osoblyvosti psykholohichnoi koreksii ditei z rozladamy autystychnogo spektroiu zasobamy art-terapii [Features of psychocorrection of children with autism spectrum disorders by means of art therapy]. *Naukovyi chasopys*, (35), 120–126 [in Ukrainian].
3. Pavlovska, A., Nastiuk, O., & Plakhotnyk, O. (2024). Rol' art-terapii u stvorenni spriyatlyvoho seredovyscha dlia tvorchosti ta rozvytku inkluziivnykh ditei u khoreohrafi [The role of art therapy in creating a favorable environment for creativity and development of inclusive children in choreography]. *Hraal' nauky*, (40), 633–638 [in Ukrainian].
4. Sukhotska, I. B. (2021). Psykholohichni osoblyvosti komunikativnoi diialnosti ditei doshkilnoho viku iz zatrimkoiu psykhnoho rozvytku [Psychological features of communicative activity of preschool children with delayed mental development]. *Habitus*, (22), 106–110 [in Ukrainian].
5. Baron-Cohen, S. (2001). Theory of mind and autism. *Special Issues of International Review of Research Mental Retardation*, (23), 169–184 [in English].
6. Beukelman, D. R., & Light, J. C. (2020). *Augmentative and alternative communication: Supporting children and adults with complex communication needs*. Baltimore, London, Sydney: Paul H. Brookes Publishing Co [in English].
7. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing [in English].